

O razvitku privrednog života banske Hrvatske u vremenu od završetka tzv. turskih ratova (konac 17. stoljeća) do revolucionarnih godina sredinom 19. stoljeća pisao je niz vrsnih hrvatskih znanstvenika poput R. Lopašića, E. Laszowskog, R. Strohala, J. Mataso- vića, J. Horvata, R. Bičanića, Z. Herkova i drugih. Samo djelo dr. Karamana »Privredni život banske Hrvatske« rezultat je izbora njegovih radova ostvarenih tijekom dugogo- dišnjeg arhivsko-historiografskog istraživanja. Žadana tematika toliko je raznolika i ose- bujna da stručno obrađenim poglavljima širi vidike na privrednu cjelinu toga doba, a samim tim pruža bolje upoznavanje sa stanjem hrvatskog društva i procesima njegova duhovno- materijalnog razvitka. Autor je posebno naznačio važnost prijelaza iz kasnofeu- dalnog sustava u novo doba stvaranja građansko-kapitalističkog uređenja.

Sadržaj knjige podijeljen je u osam zasebnih cjelina. Na temelju tako oblikovanog mozaika može se, kroz sklop gospodarstvene situacije, uočiti sva složenost hrvatskog prostora i društva u njemu. U predgovoru autor ocrtava problematiku teritorijalnog opsega hrvatskih krajeva, strukturu društva i privrede otvarajući time problem zadane teme. Banska Hrvatska spadala je u rang teritorijalnih područja heterogenih zemljopisnih osobina. Povezanost jadranskih luka s unutrašnjim dijelom bila je vijekovima od najvećeg privrednog značaja. Posebna važnost istaknuta je u elementu prometne infrastrukture - bez nje ne bi bilo Hrvatske u privrednoj cjelini nego bi postojao samo niz autarkičnih točaka. Proces stvaranja i potvrde hrvatskog nacionalnog preporoda u neposrednom je odnosu s razvojem povezanog gospodarskog sustava, ali djelomično i s prekidom tradici- onalnih veza. Problem teritorijalnog opsega Hrvatske dovršava se okupljanjem hrvatskih zemalja unutar Habsburške Monarhije poslije mirovnih sporazuma u Karlovcima, Požarevcu i Beču. Međutim, hrvatski prostor nije činio kompaktnu cjelinu nego više skupina koje su ovisile o politici bečkog dvora. Prevladavajuća dvorska ekonomska politika merkantilizma nametala je, zadržavajući svoje interese, plan o stvaranju jedinstvenog komercijalnog prostora u kojemu bi velik značaj imao proces razmjene robe na liniji zaleđe-Sredozemlje. U društveno-privrednom pogledu i s obzirom na težnju jačanja državne vlasti te njezinih intervencionističkih namjera išlo se na slabljenje dotadašnjih suverenih nosilaca ovlasti i prava - staleža. Jedinstveni pokušaj uspostave Hrvatskog kra- ljevskog vijeća (1767-1779) kao moguće prve hrvatske zemaljske vlade s nadležnošću za političko-ekonomske i vojničke poslove davao je veliku nadu u ideju dvorskih reformis- tičkih zahvata u ukupan hrvatski život. Ipak, sistem čvrste apsolutističke vlasti nije omog- ućio takav razvoj događaja.

Strukturalne osobine hrvatskog društva vezane su uz tradicionalnu podjelu hrvatskog prostora. Stjecajem povijesnih okolnosti staro plemstvo nije moglo predstavljati motornu snagu novog vremena i poretka, dok je seljaštvo svoje interese vezivalo uz rješavanje agrarnih problema, bez obzira na političku strukturu vlasti. Urbarijalno pitanje nalaziti će se u središtu privrednih zbivanja sve do revolucionarne 1848/49. godine. Poseban problem ogledat će se, kako u političkom teko i u ekonomskom životu, u pitanju statusa Vojne krajine koja će se zbog svoje anakroničnosti pretvarati u izvore nemira. U urbanom razvitku došlo je do znatnog zaostajanja, što se negativno odrazilo na razvoj jače trgovine i manufakturne proizvodnje te cjelokupnog sadržaja koji pripada uz te grane, prije svega novčarstva i bankarstva. Po strukturi privrede vidljivi su razlozi stagniranja. Ona je vezana izričito uz agrarne djelatnosti, lokalne sitne obrte bez inovacija i proiz- vodne neiskorištenosti sirovinске osnovice. Trgovačka privreda zasnovana je na korištenju prorodnih datosti koje su davale prednost tgranzitnoj aktivnosti. Sam tranzitni promet ovisio je o orijentaciji prometne politike Habsburgovaca, koja se kretala od naglašavanja sjevernojadranskih luka, cestovnih veza s unutrašnjošću do šireg koncepta kanala i regulacija tokova rijeka. S tim strukturalnim promjenama padaju stara (Varaždin) ili se dižu nova (Karlovac) središta privrednog okupljanja.

U drugom poglavlju pod nazivom »Trgovačka magistrala Sisak-Karlovac-Rijeka u doba terezijanskih reformi« (49-101. str) naglašava se važnost razvitka trgovačke djelatnosti u stvaranju moderne hrvatske privrede. Okosnicu gospodarstvene djelatnosti u zemljama koje su ponovno vraćene u sastav matice tijekom Velikog rata (1683-99) protiv Turskog Carstva, čini proizvodnja žitarica. Unutar kompleksa distribucije žitnih roba dobiva grad Karlovac izvanredan značaj kao prirodna prometna veza na putu do sjeveroistočnih ja- dranskih luka Rijeke, Bakra i Senja. Autor ističe činjenicu da su svi postupci u svezi s

trgovačkom magistralom Sisak-Karlovac-Rijeka proizašli iz merkantilističke politike Dvorskog komercijalnog direktorija. Detaljno su opisane sve mjere i postupci koji su išli uz izgradnju magistrale - plan izgradnje prijevoznih postaja, prvenstveno Mrkoplja, posao oko naseljavanja prostora uzduž ceste, stručne studije koje daju prednost izgradnji Karlovske ceste preko hrvatskog teritorija u odnosu na promet preko Kranjske korz Ljubljanu, pitanje sigurnosti prometa, izgradnja žitnih magazina, nedostatak domaće viskokvalificirane snage, interesi Temišvarске kompanije, nacrti razvoja staklarske industrije i plan kolonizacije njemačkog stanovništva.

Treće poglavlje »Djelatnost Trgovinsko-gospodarske komisije Hrvatskog kraljevskog vijeća (1769-1779)« (101-127. str.) objašnjava kako se ta institucija kao odgovarajući organ unutrašnje uprave stvara povodom reformskih zahvata Monarhije. Ova komisija trajala je svega deset godina radeći s isprekidanim intenzitetom. Naime, bila je aktivna samo u prve tri godine postojanja. Glavni duhovni pokretač komisije bio je Nikola Škrlec, koji će se i u razdoblju poslije jozefinskih reformi isticati u gospodrastvenom angažmanu za ugarsko-hrvatsko područje. 1775. godina označena je kao prekretnica, zbog kraja opće merkantilističke doktrine i stvaranja jaza između habsburških zapadnih zemalja i Ugarske. Takav slijed doveo je do prijenosa privrednog potencijala u nadležnost Ugarske.

Autor je, između ostalog, istražio i prevrednu djelatnost pojedinih osoba. Tako je u poglavlju opod nazivom »Komorski zemljični posjed i 'jakobinac' J. Kralj« (127-155 str.) istaknuo bogatu aktivnost Josipa Kralja, komorskog inspektora podržavljenih crkvenih dobara za Hrvatsku. Paralelno s njegovim značajem objašnjene su funkcije tadašnjih institucija te njihov organizacijski sustav. Mnoštvom podataka poput: vrsta zemljišta, vrijednosti imanja, nasljednih udjela, dugovanja, strukture alodijalnog zemljišta, prihoda, podložničkih opodavanja, prinosa, izdataka, statističkih prikaza stanovništva, izvještaja inspektorata o cijinama i urodu, upravne organizacije posjeda«, dobiven je izvanredno bogat pregled ustrojstva kasnofeudalne privrede banske Hrvatske. Citava srž prikaza najpotpunije je oblikovana jasnim egzaktnim brojevanim podacima.

Dr. Karaman zaključuje da tek sredinom 18. stoljeća dolazi do poleta manufakture i industrijske privrede kroz utemeljivanje pogona prvenstveno uz inicijativu kruga zemljoposjednika.

Pored njih pojavljuju se državne i crkvene institucije. Sva poduzimanja poticana su privrednom politikom bečkog dvora. Posljednja dva poglavlja knjige »Uloga grada Karlovca kao trgovinsko-prometnog središta« (223-247 str.) i »Razvitak zagrebačkih naselja do njihovog sjedinjenja 1850.« (247-261 str.) proučavaju ulogu gradskih središta kao izvora uspješnog privredno-kulturnog napretka. Istaknuto je značenje Karlovca kao križišta na magistralnom pravcu Podunavlja prema Jadranu. Posebnu pažnju autor je obratio analizi kretanja socijalno-ekonomskih struktura stanovništva, uključujući nove slojeve trgovačkih poduzetnika i prijevoznika koji će u doba hrvatskog nacionalnog preporoda postati nosioci mnogih ostvarenja u korist ilirskog pokreta. U sklopu merkantilističke politike Habsburgovaca, Karlovac doživljava punu ekspanziju. Naročito povoljnu konjunkturu doživljava u doba Napoleonovih ratova kada izvoz poljoprivredne robe uslijed poremećaja na tržištu donosi izvanredne dobitke. Bečki dvor brzo je uočio prirodne prednosti karlovačkog prostora prilikom organizacije prometa žitne robe iz srednjeg Podunavlja. Roba je do Karlovca stizala riječnim putem - uzvodno Kupom, da bi potom iz Karlovca kretala ili Karolinskom cestom do Rijeke odnosno Bakra ili Jozefinskom cestom do Senja. Na temelju općeg popisa iz 1787. godine napravljena je kategorizacija karlovačkih društveno-ekonomskih grupa, te komparirana s podacima iz ostalih slobodnih kraljevskih gradova uže Hrvatske (Gradec, Varaždin, Koprivnica, Križevci). Po rezultatima usporedbe vidljiva je prednost Karlovca gledajući građanski sloj u strukturi stanovništva. Zamaš trgovačke djelatnosti najbolje očitavaju novoosnovana osiguravajuća društva. Statistički i grafički obrađeno je prijevozničko poslovanje, a izneseni su i podaci o poduzetničkom djelovanju pojedinaca poput Riječana A. Adamića i Scarpe, koji su putem vlastitih tvrtki prisutni i zainteresirani za udruživanjem kapitala te obitelji Vranjicana, čiji je dio bio nastanjen u Senju i Rijeci, a drugi dio u Karlovcu. Poduzetnički duh Vranjicana unio je veliku kvalitetu i inovaciju u organizaciji poslovanja korištenjem širokih obiteljskih veza, prije svega na poboljšanju prometnih prilika i primjeni suvremenih tehničkih dostignuća. Autor zaključuje kako se Karlovac poslije društvene (1848-49.) i industrijske revolucije (od sredine 19. stoljeća) slabo prilagođava novom vremenu obzirom na korjenite promjene.

Po pitanju razvoja Zagreba prikazan je način obnove i izgradnje grada nakon pobjedničke borbe za opstanak protiv turskih osvajača. Veliku ulogu u njegovom renoviranju

imali su crkveni redovi poput isusovaca, kapucina i klarisa prilikom podizanja crkvi, samostana, gimnazija tj. obnove duhovnog života; plemstvo koje je gradnjom palača mijenjalo izgled grada, te brojni trgovci i obrtnici koji će privrednom aktivnošću oživjeti rad mnogobrojnih sajmišta. Povoljan položaj na račvanju pravaca međunarodne razmjene roba, značaj biskupskih sjela i zasjedanja hrvatskog sabora pridonose stvaranju Zagreba kao glavnog hrvatskog državnog središta. 1850. godine dovršava se organski proces oblikovanja jedinstvenog Zagreba ukidanjem starih jurisdikcija.

Iako knjiga dr. Karamana po svom sadržaju djeluje poput usitnjenog djela različitih sadržaja, vezana je određenim osnovnim idejama. Autor prije svega prati osnovu pojave protomodernizacije na privrednom planu u banskoj Hrvatskoj, koja je proizlazila, ali se isto tako često i nametala iz centralnih dvorskih krugova, ne nudeći uvijek najpovoljnija rješenja za hrvatski privredni život. Djelo se u svakom slučaju ne zaustavlja samo na čisto gospodarstvenoj problematici, nego se gradi na široj osnovi koristeći društvene analize. To se uočava uspoređujući važnost ekonomskog razvitka hrvatskih zemalja kao jednog od najvažnijih nosioca svakog napretka, prvo u obnovi zemlje poslije razornih turskih ratova, a na drugoj strani s pojavom preporodnog doba i stvaranjem temelja moderne hrvatske nacije. U kontekstu širih društveno-ekonomskih kretanja, uključujući vanjske, međunarodne faktore, hrvatska privreda nije ostajala po strani, što se vidi na primjerima uspona gradova Karlovca, Rijeke i Zagreba koji su mogli, koristeći svoje geopolitičke prednosti, prerasti u važna privredna središta gdje se ostvarivalo materijalno blagostanje iz kojeg su nicali i duhovne vrijednosti. Analiza je pokazala i prisutnost negativnih pojava. Slaba kupovna moć nije davala povoda za brži i krupniji razvoj robne proizvodnje, a osiromašena manufakturna i industrijska ponuda stagnirala je zadovoljavanjem potreba domaćih bogatijih slojeva na stranom tržištu. Sistem centralizirane vlasti nikada nije dopuštao potpuni slobodni razvoj i nezavisnost ekonomskog života Hrvatske. Nedostatak vlastitog kapitala stavljao je hrvatsku privredu u zavisniji položaj. Mnoga nastojanja hrvatskih djelatnika u korist osuvremenjivanja i jačanja nacionalne ekonomike nikada nisu bila ostvarena. Ponašanje središnje vlasti vidi se i po tome što intervenira često samo onda kada su ugrožene njezine pozicije, a za što je dobar primjer donošenje privremene urbarijalne regulacije, koja je trebala poboljšati položaj seljaštva, a uslijedila je tek poslije brojnih seljačkih buna i nemira. Po svojoj društvenoj strukturi Hrvatska je bila izrazito seljačko društvo i zbog toga autor dosta prostora posvećuje odnosu seljaka prema zemljoplasniku, bilo plemstvu, crkvi ili državi. Urbarijalne reforme nisu donijele rezultate pa je seljaštvo ovo pitanje počelo rješavati tek od revolucije 1848/49. Manufakturna proizvodnja i proces industrijske revolucije hvatali su slabe korijene u hrvatskim krajevima što je jednostavno značilo i zaostajanje u privrednoj transformaciji po ugledu na razvijenu zapadnu Europu.

Djelo »Privredni život banske Hrvatske« velik je doprinos razumijevanju ekonomske povijesti toga doba. Ušavši u samu dubinu pojedinih problema privredne tematike, ostvarene su mogućnosti za dalja istraživanja, jer ovo područje traži stalna ispitivanja.

Stjepan Matković

NIKOLA Č O L A K, REGESTI MARITTIMI CROATI
HRVATSKA POMORSKA REGESTA II
Padova 1993, str. 868.

Nakon I. sveska istog naslova (usp. prikaz »Radovi« 24/1991; 315-316), pojavio se ovaj voluminozni nastavak. Materija se odnosi na XVIII. st. i obuhvaća razdoblje od 1700. do 1765. godine. Stoga i nosi naslov »Osamnaesto stoljeće, I. dio. Plovidba na Jadranu. Vrela, sv. II, Dokumentarna vrela II.«

U »Predgovoru« autor naglašava da je »glavni cilj niza povijesnih izdanja pružiti istraživačima povijesti potpunu zbirku dokumenata koji se odnose na povijest pomorstva hrvatskog naroda, u punom smislu jedini povijesni narod u velikoj porodici slavenske rase« (9). Budući da od XVI. stoljeća postoji velik broj dokumenata, dolaze u obzir jedi-

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.